

Томілін О.О.

СИСТЕМА СТРУКТУРНИХ ЧИННИКІВ ТА ПЕРІОДИ РОЗВИТКУ БУРЯКОЦУКРОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ

Стаття присвячена висвітленню проблемних питань, що пов'язані з галузевою структурною політикою у сфері виробництва бурякоцукрового підкомплексу. Здійснено комплексний аналіз сучасного стану міжгалузевих економічних відносин у сільському господарстві, зокрема проведено аналіз виробництва цукрових буряків. Узагальнено тенденції розвитку цукрової промисловості; розкрито сутнісну основу та еволюцію галузевої структурної політики у сфері виробництва бурякоцукрового підкомплексу. Здійснено теоретико-методологічне обґрунтування ефективності структурних змін у міжгалузевих відносинах у динамічному ряду на підставі виділення трьох періодів розвитку бурякоцукрового підкомплексу України.

Ключові слова: цукрова промисловість, міжгалузеві економічні відносини, структурна політика, структурні чинники, бурякоцукровий підкомплекс.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток національної економіки України характеризується поглибленням структурних диспропорцій та загальною розбалансованістю виробництва, його низьким технічним рівнем. Структурні пропорції, що склалися, не дають можливості забезпечити відновлення макроекономічної стабільності, не сприяють підвищенню конкурентоспроможності вітчизняного виробника. Структурні коригування під впливом дії економічних законів, і в першу чергу закону попиту і пропозиції, змінюють структуру національної економіки. Цілісність аграрного сектору обумовлена зростанням технологічної взаємодії галузей економіки, системної взаємодії міжгалузевих економічних зв'язків. Головним завданням щодо формування системи міжгалузевих економічних відносин у аграрній сфері економіки є оптимальне поєднання взаємопов'язаних галузей, раціональний підбір галузей та підприємств зі спільними фінансовими інтересами із дотриманням відповідних пропорцій між ними, ефективним природно-географічним розміщенням продуктивних сил. Потреба вивчення структурної політики зумовлена необхідністю комплексного наукового обґрунтування концепції подальшого розвитку як бурякоцукрового підкомплексу, так і національної економіки в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем економічного регулювання бурякоцукрового виробництва та визначення ролі держави у їх формуванні в умовах ринкових відносин присвячені численні роботи вітчизняних науковців та практиків, серед яких: О.М. Варченко [1], Є.В. Імас [2], С.М. Кваша [3], М.Ю. Коденська [4], В.Я. Месель-Веселяк [5], В.Г. Пиркін [6],

П.Т. Саблук [7], О.М. Шпичак [8] та інші. З урахуванням тенденцій розвитку світового ринку цукру, недостатньо досліджені прояв глибинної природи міжгалузевих економічних відносин та відповідного економічного регулювання бурякоцукрового виробництва.

Формулювання цілей статті. Узагальнити тенденції розвитку цукрової промисловості, обґрунтувати сутнісну основу та еволюцію галузевої структурної політики у сфері виробництва бурякоцукрового підкомплексу.

Опис основного матеріалу дослідження. Існуюча за радянських часів система економічних відносин у бурякоцукровому підкомплексі передбачала наявність прямих зв'язків виробників і переробників цукросировини, що забезпечувало прозорість та стабільність цих зв'язків. Нами досліджено структурні трансформації, що відбулися на світовому ринку цукру. Аналізуючи найвищий, макроструктурний ієрархічний рівень, зазначимо, що за даними провідних експертів найбільшими виробниками цукру в світі є Бразилія, Індія, ЄС, Китай та Таїланд, сукупна частка яких у світовому виробництві щорічно становить до 60%. Найбільші зміни обсягів і структури були нами виявлені при аналізі прямих матеріальних витрат. Так, прямі загальновиробничі витрати та решта інших прямих витрат зросли і становлять за видами культур 9–10,7%. Прямі витрати на оплату праці та загальновиробничі витрати були найбільшими у 1995 та 2013 рр. Встановлено, що структура матеріальних витрат виробництва цукрових буряків у 2013 році мала тенденцію до їх збільшення: по нафтопродуктах – у 1,3 раза; оплаті послуг, прямих, загальновиробничих витрат – у 1,5; непрямих витратах – у 2,4 раза порівняно з базовим 1990 роком. Основним показником економічного розвитку бурякоцукрового підкомплексу є дохідність і рентабельність виробництва, яка почала зростати з 2010 року на

16,7%, з незначним зменшенням рівня рентабельності у 2012 році – 15,7%. Причиною зміни рентабельності виробництва є порушення міжгалузевих процесів обміну у сферах виробництва (виробники цукрових буряків), переробки (цукрові заводи) і споживання (ринок цукру). За досліджуваний період відбулися значні зміни в обсягах і структурі надходження цукрових буряків на переробні підприємства.

За даними НАЦУ “Укрцукор”, у 2013 р. заводи виробили 9061,3 тис. тонн цукру, що порівняно з 2012р. менше на 52,8% (перероблено 17163,1 тис. тонн). Порівняння повної собівартості виробництва цукру показало, що у

2012/13 маркетинговому році (МР) проти 2000/01 МР вона збільшилась у 3,3 раза. Ціна реалізації цукрових буряків за досліджуваний період зросла у 3,7 разів більше відносно базового року. У 2012/13 МР повна собівартість виробництва цукру становила 5850,6 грн/тонн, що у 3,2 раза більше порівняно з 2000/01 МР. За оцінкою динамічного ряду урожайність цукрових буряків після 90-х років минулого століття була найвищою у 2012 р. й досягла 411 ц/га при найменшій посівній площі – 458 тис. га, а найменшою – 177 ц/га у 2000 році при площі посіву, 856 тис. га (табл. 1).

Таблиця 1

Показники бурякоцукрового підкомплексу України (1990–2013 роки)*

Показники	1990 р.	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2012 р.	2013 р.	Зміни (+/-) 2013 р. до 1990 р.
Виробництво								
Посівна площа цукрових буряків, тис. га	1607	1475	856	652	501	458	280	-1327
Зібрана площа цукрових буряків, тис. га	1605	1448	747	623	492	449	270,5	-1335,5
Валовий збір, тис. тонн	44264	29650	13199	15468	13749	18439	10789,4	-33475,6
Урожайність, ц/га	276	205	177	248	279	411	399	+123
Частка господарств населення у виробництві цукрових буряків, %	0,0 ¹	2,6	12,2	21,5	7,9	8,7	15,7	+15,7
Виробництво цукрових буряків на одну особу, кг	853	576	268	328	300	404	237	-616
Переробка								
Кількість цукрових заводів	192	177	165	116	73	63	38	-154
Цукор-пісок, тис. тонн	6791	3894	1780	2139,1	1804,7	2143,4	1263	-5528
Виробництво цукру на одну особу, кг	130,9	75,6	50,2	45,6	39,3	47	27,7	-103,2
Споживання цукру на одну особу, кг	50,0	32,0	36,8	38,1	37,1	37,6	37,1	-13
Реалізація								
Реалізація цукрових буряків, тис. тонн	43282,7	27941,8	10971,3	10956,3	9767,5	10816,9	9226,6	-34056
Ціна реалізації 1 ц, грн.	7,50	4,20	11,74	17,85	43,16	48,60	39,58	+32,1
Рентабельність, %	29,5	31,2	6,1	4,8	16,7	15,7	2,7	-26,8
Експорт цукру, тис. тонн	2513,7 ²	1292	13	42	0	174	123	-2390,7
Імпорт цукру, тис. тонн	0,8 ²	7	67	44	84	1	1	+0,2

¹ частка господарств населення і фермерських господарств менше 0,1 %; ² у млн. крб.

* Сформовано автором за даними Державної служби статистики України

Отже, дослідження показників розвитку бурякоцукрового підкомплексу вказує на значні структурні зміни: по-перше, за площею посівів; по-друге, за обсягами виробництва і, по-третє, за кількістю виробників цукрових буряків – суб'єктів підприємства. Значне зменшення споживання цукру в Україні, втрата зовнішніх ринків у цілому призвели до кризи в бурякоцукровій галузі. На кінець 2013 р., обсяги реалізації цукрових буряків зменшилися у 4,7 раза, виробництво цукру – у 5,4, а розміри посівних площ скоротилися у 5,7 раза. Проте урожайність цукрових буряків зросла лише на 30%. Щодо вартості 1 т цукрових буряків, то у

2013 році вона дорівнювала 4698,4 грн проти 6019,1 грн у 2011 році. Питома вага вартості цукрових буряків у ВВП сільського господарства у 2012 році склала 2,9% проти 3,7% у 2011 році. Повна собівартість цукрових буряків у 2012/13 МР становила 371,5 грн/т проти 380,4 грн/т у 2011/12 МР.

За перенасичення ринку цукром товаровиробники різних агроформувань починають шукати різні схеми щодо реалізації виробленої продукції, навіть за цінами, нижчими від собівартості, що зумовлює перевищення квот внутрішнього ринку, внаслідок чого не забезпечується ефективність бурякоцукрової

галузі. У першу чергу це призводить до зниження обсягів посівних площ під культурою та обсягів переробки цукру на заводах, і як результат – скорочення завантаження потужностей цукрових заводів сировиною або повне їх закриття. Отже виникає економічний конфлікт між тими, хто вирощує цукрові буряки, і компаніями, які займаються переробкою та реалізацією готової продукції споживачеві. Неefективність механізму державного цінового регулювання бурякоцукрової галузі прослідковується вже станом на 1 вересня 2014 року. Мінімальні інтервенційні ціни були затверджені Аграрним фондом у 2010/11 МР на рівні 6700 грн/т, а максимальні – 7700 грн/т. На період 2013/14 МР мінімальна інтервенційна ціна була 5613 грн/т, а максимальна – 7735 грн/т. Для досягнення розширеного відтворення бурякоцукрового підкомплексу мінімальний рівень цін повинен забезпечувати рентабельність щонайменше 5%. Із урахуванням специфіки регіону рівень мінімальної рентабельності може бути змінений [9, с. 216–217]. Аажливою причиною дестабілізації буряко-цукрового виробництва є структурна незбалансованість виробничих процесів у галузі буря-ківництва. За технологічним процесом інтенсивного вирощування з 1 га, як правило, отримують 40 т цукрових буряків. За нашими розрахунками, які базуються на практиці роботи цукрових заводів, з 1 га можна отримати 4,8 т цукру, з яких: 60% (2,88 т залишається у цукровиробника), які видаються селянам як орендна плата за ринковою ціною. При аналізі ми використовуємо наступні розрахунки: з 1 т цукрових буряків виробники отримують 120 кг цукру (12% цукру, 83% жому та 5% меляси). З отриманого цукру 60% передається сільськогосподарському виробникові – це 72 кг цукру, а решту – 40% отримує цукровий завод як компенсацію витрат за переробку коренеплодів (48 кг цукру) [10, с. 19]. За результатами проведеного дослідження пропонується модель введення грошових розрахунків – товаровиробник повинен продати цукрові буряки цукровому заводу і, відповідно, після підрахунків останні повинні повернути сільськогосподарському виробникові кошти як вартість зданих цукрових буряків (а не цукор). Цукрові заводи мають виробляти весь цукор і пропонувати його на ринку в період і в кількості для підтримання ринкової ціни. Нами встановлено, що за досліджуваний період у виробництві цукру сталися значні структурні зміни. Давальницька схема переробки коренеплодів стала домінуючою. За нашими оцінками її виникнення породжене різними причинами. По-перше, обмеженістю фінансових ресурсів у цукрових заводів для розрахунків із бурякоcійними господарствами і, по-друге,

тіньовими схемами приховування прибутків цукрових заводів з метою скорочення обсягів відрахувань до державного бюджету країни. Перехід вітчизняних цукрових заводів на переробку давальницької сировини призвів до перенавантаження внутрішнього ринку цукром і, як наслідок, це призвело до невиконання квоти “А” – річної квоти поставки цукру на внутрішній ринок. На період 2013/14 МР Кабінет Міністрів України встановив граничний розмір квоти поставки цукру на внутрішньому ринку в обсязі 1833 тис. тонн за квотою “А”. Наші дослідження свідчать, що з метою підтримки національного товаровиробника та його зацікавленості у виробництві цукру конче необхідним є внесення змін до ЗУ “Про державне регулювання виробництва і реалізації ринку цукру” щодо обсягів виробництва цукру з давальницької сировини, оскільки обсяги виробництва цукру, які виробляють цукрові заводи країни на внутрішній ринок, є недостатніми і, як результат, зменшуються фінансове надходження до бюджету країни, а бурякоцукрова галузь опинилась у кризовій ситуації. Необхідно обмежити обсяги переробки цукру з давальницької сировини від квоти “А”. На наш погляд, подальший розвиток ринку цукру буде залежати від відміни давальницьких операцій. Цукрові заводи мають пропонувати прийнятну для виробників ціну закупівлі цукрових буряків і залишатися єдиними і повноцінними власниками цукру. Існуюча на сьогодні схема взаємовідносин не є ринковою, вона є планово-розподільчою на користь цукрових заводів та їхніх власників.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Наші дослідження свідчать, що невідпрацьованість механізму регулювання міжгалузевих економічних відносин в агропромисловому виробництві призводить до зниження ефективності галузі та значного спаду аграрного виробництва. Міжгалузеві зв'язки у сфері забезпечення основними видами сільськогосподарської техніки в аграрних підприємствах мають суттєві негативні тенденції. На наш погляд, до основних причин невиконання квоти “А” слід віднести недосконалість розподілу квот, адже необхідно було б планувати площі посіву, і тільки потім формувати ринкові регулятори щодо обсягів. Отже, пропонується введення квоти щодо посівів цукрових буряків, а не обсягу їх виробництва. Такий підхід є обґрунтованим, оскільки ще в осінній період дає можливість суб'єктам підприємництва планувати посівні площі, а Національній асоціації цукровиків України визначати плановані обсяги виробництва буряків і цукру. Потребують подальшого вивчення питання, які спрямовані на пошук

методологічних підходів до дослідження дискусії щодо проблем формування і міжгалузевих зв'язків – як основи міжгалузевих регулювання нееквівалентності міжгалузевих відносин, необхідне розгортання наукової економічних відносин.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Варченко О.М. Економічний механізм формування і функціонування ринку цукру в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук: спец. 08.07.02 «Економіка сільського господарства і АПК»/ О.М. Варченко. – К.: НАНУ ДУ «ІЕП», 2005. – 39 с.
2. Імас Є.В. Розвиток цукробурякового виробництва та ринку цукру в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. д.е.к: спец. 08.07.02 «Економіка сільського господарства і АПК»/Є.В. Імас. – К., 2004. – 43с.
3. Кваша С.М. Аграрна політика та чинники її реалізації в нинішніх умовах трансформації сільського господарства України / С.М. Кваша // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка та менеджмент»: науково методичний журнал. – 2010. – № 6/1. – С. 3-11.
4. Коденська М. Ю. Тенденції розвитку і напрями активізації інвестування цукробурякового виробництва / М. Ю. Коденська // Економіка АПК. – 2010. – № 2. – С. 74-78.
5. Месель-Веселяк В.Я. Організаційно-економічне удосконалення роботи цукробурякового підкомплексу України / В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Ярчук // Економіка АПК. – 2013. – № 2. – С. 3-8.
6. Пиркін В. І. Бурякоцукрове виробництво в умовах кризи / В. І. Пиркін // Всеукр. науково-виробний журнал «Цукрові буряки». – 2009. – № 69. – С. 4-5.
7. Саблук П. Т. Цукробурякове виробництво України: проблеми відродження, перспективи розвитку: підручник. / П. Т. Саблук, М. Ю. Коденська. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2007. – 390 с.
8. Система організаційно-економічних механізмів функціонування основних агропродовольчих підкомплексів рослинництва України / Шпичак О.М., Боднар О.В., Кобута І.В. та ін.; за ред. д.е.н., проф. О.М. Шпичака. – К.: ЗАТ «Нічлава», 2009. – 406 с.
9. Томілін О.О. Регулювання міжгалузевих відносин у сільському господарстві: монографія / О.О. Томілін. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2014. – 318 с.
10. Томілін О.О. Формування міжгалузевих зв'язків агропромислового виробництва та їх вплив на структурну політику бурякоцукрового підкомплексу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством»/О.О. Томілін. – К.: Нац. акад. агр. наук України, Нац. наук. цент «Ін-т аграр. економіки», 2015. – 39 с.

REFERENCES

1. Varchenko, O.M. (2005). Ekonomichniy mekhanizm formuvannya i funktsionuvannya rynku tsukru v Ukraini [Economic mechanism of formation and functioning of the sugar market in Ukraine]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv: NANU DU «ІЕП» [in Ukrainian].
2. Imas, Ye.V. (2004). Rozvytok tsukroburiakovoho vyrobnytstva ta rynku tsukru v Ukraini [Development of sugar beet production and sugar market in Ukraine]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
3. Kvasha, S.M. (2010). Ahrarna polityka ta chynnyky yii realizatsii v nynishnikh umovakh transformatsii silskoho hospodarstva Ukrainy [Agricultural policy and factors of its implementation in the current context of transformation of Ukraine agriculture]. *Visnyk Sumskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu – Bulletin of Sumy National Agrarian University*, 6/1, 3-11 [in Ukrainian].
4. Kodenska, M.Yu. (2010). Tendentsii rozvytku i napriamy aktyvizatsii investuvannya tsukroburiakovoho vyrobnytstva [Trends and directions of activation of investment of sugar beet production]. *Ekonomika Ahropromyslovoho kompleksu – Economics of agroindustrial complex*, 2, 74-78 [in Ukrainian].
5. Mesel-Veselyak, V.Ya., & Yarchuk, M.M. (2013). Orhanizatsiino-ekonomichne udoskonalennia roboty tsukroburiakovoho pidkompleksu Ukrainy [Organization and economical improve the operation of sugar beet subcomplex of Ukraine]. *Ekonomika Ahropromyslovoho kompleksu – Economics of agroindustrial complex*, 2, 3-8 [in Ukrainian].
6. Pyrkin, V. I. (2009). Buriakotsukrove vyrobnytstvo v umovakh kryzy [Sugar beet production in crisis]. *Vseukrainskyi naukovo-vyrobnyi zhurnal «Tsukrovi buriaky» – Ukrainian scientific magazine «Sugar beet»*, 69, 4-5 [in Ukrainian].
7. Sabluk, P.T., & Kodenska, M.Yu. (2007). *Tsukroburiakove vyrobnytstvo Ukrainy: problemy vidrodzhennia, perspektyvy rozvytku [Ukraine sugar beet production: problems of revival, prospects of development]*. Kyiv: NNTS «ІАЕ» [in Ukrainian].
8. Shpychak, O.M., Bondar, O.V., & Kobuta, I.V. (2009). *Systema orhanizatsiino-ekonomichnykh mekhanizmv funktsionuvannya osnovnykh ahroprodovolchyykh pidkompleksiv roslynytstva Ukrainy [The system of organization and economic mechanisms of basic subcomplexes of plant growing of Ukraine]*. – Kyiv: ZAT «Nichlava» [in Ukrainian].
9. Tomilin, O.O. (2014). *Rehuliuвання mizhhaluzevykh vidnosyn u silskomu hospodarstvi [Regulation of interbranch relations in agriculture]*. Monograph. Kyiv: NNTS «ІАЕ» [in Ukrainian].
10. Tomilin, O.O. (2015). Formuvannya mizhhaluzevykh zv'язkiv ahropromyslovoho vyrobnytstva ta yikh vplyv na strukturnu polityku buriakotsukrovoho pidkompleksu [Formation of linkages agroindustrial production and their impact on structural policies of sugar beet subcomplex]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv: The National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, National Scientific Center «Institute of agrarian economy» [in Ukrainian].